

Az Érsekújvári kódex Szent Márton-legendája és fordítója* A legenda ejtэшű átíratával és értelmező jegyzetekkel

MADAS EDIT

1. A monumentális nyelvemlék a margitszigeti domonkos apácakolostorban készült 1529 és 1531 között, talán már a török elől való menekülésre gondolva került bele minden, amit az apácák fontosnak tartottak (MADAS 2011). A vegyes tartalmú kötet perikópákat, passiószövegeket, elmékedéseket, tanításokat, prédikációkat, legendákat (köztük Alexandriai Szent Katalin 4074 soros verses legendáját) és példákat tartalmaz (ÉrsK. 21–44).

A kódex Márton-legendájának (ÉrsK. 343a–353b) forrása a *Legenda aurea* viszonylag hosszú Szent Márton-szövege (HORVÁTH 1911: 53). A magyar nyelvű legenda érthető, jól követhető, felolvasásra alkalmas. Meglepő mégis, hogy a latin forrásszöveggel összehasonlítva, amelyet mondatról mondatra követett a fordító, mennyi hibát, kívülről alig észrevehető változtatást rejt (és bír el) a magyar szöveg. Tanulságos ezeket röviden számba venni.

Először azokról a jelenségekről lesz szó, amelyek a legenda másolat voltára utalnak. Korompay Klárának és Haader Leának hálásan köszönöm, hogy nyelvtörténeti szempontból komolyan foglalkoztak a szöveggel, és így megbízható alapról folytathattam a latin szöveggel való összevetést. Itt csak összefoglalom egybehangzó véleményüket. Feltehetően többedik másolatról van szó. Erre utaló jelek: 1. Kimaradt szavak: [Istent] *irgalmasságra* [késztette] (5. j.);¹ *eltávozék*, [és visszatérvén] *lelé* (46. j.); *adnája* [az boroskupát] *az császárnak* (80. j.); *egy* [bíborba] *öltözött királ képpen* (108. j.). 2. Félbehagyott, eltorzult, rossz helyre került szavak: *meg*[elégedék] (15. j.); *És annak* anticipáció, a következő mondat elejét kezdi másolni (47. j.); *meg*[menekülsz] (347a);² *egy*[mással] (348a), *bölcs* (Beleth helyett) nevű János mester (130. j.). 3. Értelmetlen, rossz helyre került

* 2016-ban Hoffmann Istvánnal együtt részt vettünk a Szent Márton születésének 1700. évfordulója alkalmából rendezett Martinus pauper et dives konferencián, melynek aktái végül nem jelentek meg. Egy olyan fejezettel szeretném őt köszönteni, mely az előadáson nem hangzott el, és van nyelvtörténeti vonatkozása is.

¹ A legenda ejtэшű átíratának jegyzetszámaira hivatkozom.

² Az átíratban feltüntettem az oldalszámokat, ha nincs a szó mellett jegyzet, ezekre hivatkozom.

mondatok (45., 60. j.). 4. Kétféle hangjelölési mód: elég következetes a mellékeltelen írásmód (*ew = ö, ő*), mégis esetenként felbukkan egy-egy mellékjeles alak (*q*), ami a szövegelméletet jellemezheti. 5. Archaikus nyelvi jelenségek. 6. Másolásra jellemző betűtívesztések.

A latin szövegtől való minden egyéb eltérés a fordító számlájára írható.

1.1. A latin szöveg félreolvasása

A legenda a Márton név etimológiájával kezdődik. „Martinus quasi *Martem* tenens, id est bellum contra vitia et peccata” (LA 1998: 1133). „Márton magyaráztatik bető szerént miként *halált* tartván, azaz hadat, bínnek ellene” (343a). A középkori névmagyarázat fordítottja a mainak, az etimológus nem megfejti a szó eredetét, hanem olyan szószerkezeteket alkot, amelyek hasonló hangzásúak a névhez, s közben jellemzik annak viselőjét. Egy másik nyelvre ezeknek — a sokszor erőltetett — szókapcsolatnak csak a jelentését, illetve a magyarázatát lehet lefordítani, azaz a fordításnál az egyik elem, a hasonló hangzás általában elvész. Mars istennel kapcsolatban azonban másfajta nehézség is támadt: mint római hadisten a háború szinonimája, azonban itt egy rossz olvasat (*mors* ’halál’) fordítása is szerepel. A fordító talán nem tudta eldönteni, hogy melyik a helyes alak.

Feltételezhetnénk, hogy már a latin szövegben a hibás olvasat szerepelt, de a magyar fordításban összesen hat esetben kapjuk a fordítót rossz olvasaton: *Martem* — *mortem* (3. j.), *venenatum* — *veneratum* (43. j.), *Alium insuper* — *abbanust* (!) (47. j.), *abscedere* — *assidere* (96. j.), *confessionis* — *confessoris* (134. j.), *amore martirii* — *amari martirii tormenta* (136. j.). Az biztos, hogy nem ösnyomtatványból fordított, mert azokban ezeken a helyeken nincs hiba. Valószínűleg egy nehezen olvasható kézirat volt a forrása, és mivel nem volt igazán jó latinista, a magyar szöveg értelmét igazította a félreolvasott szó jelentéséhez. Például Márton Gallinaria szigetére száműzve füveken élt, s egyebek közt megette a helleborus (hunyor) *mérgező* (*veneatum*) magját, amitől majdnem meghalt, de imádsággal elhárította a bajt és a fájdalmat (LA 1998: 1140). A fordításban: „az ellebron nevű fünek ő magvát egyebek között *tisztelvén* (43. j.) eszi vala, és megérzé közel való halálát, de ő veszedelmét és sérelmét eltávoztatá ő imádságnak jószágával”. Itt az általa tisztelt növénynek köszönhetette, hogy előre megérezte halálát, s még idejében imádkozhatott, hogy elkerülje.

1.2. Hibás fordítás

Négy alkalommal a fordító eltévesztette/felcserélte a mondat alanyát (30., 35., 63., 88. jegyzet). Két példát elég idéznünk. „Az *Szent Márton szenvedé* az tolvaj kezének ő verését” (30. j.). A latin szövegben az egyik rabló a szekercéjét Márton feje fölött forgatja, de *a másik visszatartja* a lesújtani készülő jobbot (LA 1998: 1140). Az ’elszenved’ és ’visszatart’ jelentésben egyaránt használt *sustineo* ige a zavar oka. Ugyanakkor Márton megtéríti a rablót, akinek őrzésére bízták, s az

megmutatja Mártonnak az utat, amerre mennie kell, azután pedig dicséretes életet él (LA 1998: 1140). A magyar fordításban „*az tolvajt az Szent Márton jó útra hozá* (35. j.), és annak utána az tolvaj dicséretes életet hordozza”. A magyar szöveg koherensebb lett, mint a latin, mert Jacobus de Voragine a kompiláció során kihagyta a szövegből, ami Sulpicius Severusnál még olvasható, hogy Márton Galliából Itáliába tartván eltévedt az Alpokban, s így esett a rablók markába.

1.3. Kihagyott mondatok

Van néhány mondat, amelyet tudatosan hagyott el. Azokat biztosan, amelyekben szerzőnevek és címek szerepelnek. Például a Márton-etimológia végéről a Dionysius Areopagita Demophilushoz írott levelére való hivatkozást, illetve hogy Szent Márton életét tanítványa, Sulpicius Severus írta meg, akit Gennadius a kiváló férfiak közé sorolt (De viris illustribus című művében [7. j.]). Kihagyja azt a néhány sort is, amelyben az ördög hol Jupiter, hol Merkúr, hol Vénusz, hol Minerva alakjában kísértette meg Szent Mártont (107. j.), olvasóit nem terheli a római istenekkel. Hiányzik egy rövid hasonlat is: Márton folyton imádkozott, akkor is, amikor olvasott vagy dolgozott, akár a kovácsok, akik kalapálás közben gyakran ütnek az üllőre, hogy könnyítsenek munkájukon (85. j.). Ezt az egyébként érzékletes szóképet az apácák szempontjából semmitmondónak találhatta. Végül fölöslegesnek tartott egy valódi etimológiát is, hogy tudniillik Szent Márton köpenyének (capa) őreit a kápáról nevezték el káplánoknak (capellani) (130. j.). A legenda minden kihagyással kulturális, világi vonatkozásaiból veszített.

1.4. Egy kiegészítés

Egyetlen alkalommal, a legenda első mondatába mégis beszúrt egy Mártonra vonatkozó információt, amely olvasói számára is fontos lehetett: „Martinus Sabarie Pannoniorum oppido oriundus fuit” (LA 1998: 1133). „Szent Márton támadott és származott Pannóniából, az Sabaria nevű városból, *ki mondatik Nagyszombatnak*” (8. j.). *Sabaria/Savaria* Szombathely, és nem Nagyszombat, de a domonkos fordító mégsem volt teljesen tájékozatlan. Ő Nagyszombatban volt ismerős, ott volt ugyanis domonkos kolostor, a szigeti apácák is idemenekültek később a törökök elől. Nagyszombatot emlegették Szombathely néven is (FNESz. 2: 213), ez lehetett a tévedés oka, vagy a tudatos névcsereé, amellyel a nővérek számára kézzelfoghatóbbá tette Szent Márton szülőhelyét.

1.5. A szöveg integritásának megőrzése

Végül a fordító folyamatos igyekezetét, hogy megőrizze a szöveg belső logikáját, egy fordítási hiba következményei jól érzékeltetik. A római katonai életben járatlan volt: „[Martinus] intra Italiam alitus est *cum patre suo tribuno militum*” (LA 1998: 1133). „És [Márton] növekedék Olaszországban az ő atyjával, *Tribunus nevű vitézzel*” (10. j.). Márton atyjának nem a neve, hanem a tisztsége volt

„tribunus militum”. Ez a félreértés a fordítót két helyen is változtatásra kényszerítette. „Sed cum cesares decrevissent ut *veteranorum filii pro patribus* militarent [...] *Martinus cum esset annorum 15 ad militandum urgeretur*” (LA 1998: 1133). A veteránok fiainak 3 éves örökletes katonai szolgálatáról van szó, amelyet 15 éves korában Márton sem kerülhetett el. „De mikor az császárok megtekéllették volna, hogy az *megvénhent vitézekért ifjak* vitézkednének, és ez Szent Márton mikoron volna tizenöt esztendei, és vitézkedni készerítettnejék” (14. j.). Amikor Márton 18 éves lett, „et adhuc ad instantiam *tribuni sui* [...] per biennium militavit” (LA 1998: 1136–1137). A latin legendában a tribunus Márton parancsnoka, akinek kedvéért még két évvel tovább katonáskodott, a fordító viszont következetes maradt, ha tribunus, akkor az az apa neve: „és azután az ő *atyjáért* [...] mégés két esztendeig vitézkedék” (21. j.). Márton ekkor már Galliában van, a családjával nincs kapcsolata, de a magyar legendában a földrajzi viszonyok tisztázatlanok (lásd 21. és 28. jegyzet), a leszerelés kérdése is nyitva maradt, így Tribunus vitéz a fia sorsába nyugodtan beleszólhatott.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy vannak kisebb részletek, amelyeket a fordító tudatosan hagyott el, egyszerűen érdektelennek (túlságosan világinak) tartotta őket, s az apáca-hallgatóságot nem akarta terhelni velük. Máskor félreolvasott egy-egy szót, félreértett egy mondatot, vagy nem ismerte a fogalmat, de valamilyen erőltetett megoldást ilyenkor is talált. Ennek köszönhető, hogy ezek a változtatások mégiscsak belesimulnak a szövegbe, amelynek célja elsősorban a lelki épülés, nem az ismeretszerzés volt. Ha a *Legenda aurea* szövegében nyomokban még jelen van a késő antik Itália és Gallia, a magyar legendában már téren és időn kívül éli Szent Márton csodákkal teli, Istennek szentelt életét.

2. Az Érsekújvári kódex Márton-legendája a latin forrásszöveg tükrében

Az ÉrsK. Márton-legendájának (343a–353b) forrása, amint jeleztük, a *Legenda aurea*, a jegyzetekben a latin szöveget a kritikai kiadásból idézzük (LA 1998). Az átirat nem nyelvészek számára készült, hanem a latin és a magyar szöveg összevetését könnyítette meg, illetve a laikus olvasó kényelmét szolgálja, a szakszerűség igényével. Ebben KOROMPAY KLÁRA átirási elveit követtük (2019), akinek ezen túl is hálával tartozunk az átirat gondos kijavításáért. Itt köszönjük meg HAADER LEA sok fontos tanácsát is. A kisebb hibákat a közölt szövegben nem jelezzük, a kihagyásokat szögletes zárójelben kiegészítettük, a fordítási hibákat, magyarázatra szoruló szóalakokat kurziváltuk. A zárójelbe tett, fettel kiemelt számok a kódex lapszámai. Az összehasonlításba bevontuk Érdy-kódex Márton-legendáját is (ÉrdyK. 5, 449–457), bár annak közvetlen forrása Petrus de Natalibus *Catalogus sanctorum* című legendagyűjteménye, de Petrus de Natalibus a *Legenda Aurea* Márton-legendáját vette át, csak rövidített rajta, és olykor kiegészítette (MADAS 2022: 759, 763). A több mint 130 jegyzet a magyar szöveget a latin forrásszöveg alapján értelmezi.

(343a) Itt kezdetik Szent Márton püspöknek ő életei

[A Márton név etimológiája]

Márton magyaráztatik bető szerént miként *halált*³ tartván, azaz hadat, bínnek ellene; avagy mártíromságot követő,⁴ mert vala mártír ő elméjében és akaratjában; avagy Márton magyaráztatik idő szerént olymely ördeget bosszontó, mert ő szentséges érdemének miatta ördeget bosszontotta és iregységre rémítette; [Is-tent] irgalmasságra [késztette];⁵ és ő testén uralkodott szentelen való esztevérségnek⁶ miatta.⁷

Itt immár kezdetik élete

Szent Márton támadott és származott Pannóniából, az Sabaria nevő városból, *ki mondatik Nagyszombatnak*,⁸ de élteték és nevedekék olasz országban⁹ az ő atyjával, *Tribunus nevő vitézzel*.¹⁰ És ez Szent Márton vitézkedék az Constantinus nevő és Julianus nevő császároknak alatta, demaga nem akaratjával, mert mind kisdedségétől fogván Istennek választott vala. És mikort vóna tizenkét esztendő, ő szüleinek akaratjok nélkül elfuta az szentegyházhoz, és kéré, hogy meghivelnéjék.¹¹ És legottan kietlenben¹² ment volna, [ha] az **(343b)** ő testének ő betegsége ellene nem állott volna. De mikor az császárok megtekéllették¹³ volna, hogy az *megvéhént vitézekért ifjak*¹⁴ vitézkednének, és ez Szent Márton mikoron volna tizenöt esztendei, és vitézkedni készerítetténéjék, ő csak egy szolgájával meg[elégédék],¹⁵ kinek Szent Márton gyakorta szolgálta, és sokszor saruját levonta, és megterölte és megtisztította.

³ *Martinus* azaz *Martem tenens*. Nem kizárt, hogy már a fordító által használt latin kéziratban szerepelt a *Mars* (hadisten, itt 'had' értelemben) mellett a rossz olvasatból származó *mors* szó is.

⁴ *Martinus* azaz *martyrum unus* 'egy a mártírok közül'.

⁵ Kimaradt: *provocavit Deum* 'késztette Istent'.

⁶ *per maceracionem* 'sanyargatással'

⁷ A fordító ezután kihagyott két mondatot: „Cui scilicet carni ratio sive animus dominari debet, ut dicit Dionysius in epistola ad Demophilum, sicut dominatur dominus servo aut pater filio [...] Eius vitam Severus cognomento Sulpicius discipulus s. Martini, quem Gennadius inter illustres viros connumerat scripsit” (LA 1998: 1133).

⁸ *Sabarie Pannoniorum oppido* — ÉrdyK. „Magyarországból, Sabariának városából” (453, 22–23). Lásd 1.4. Egy kiegészítés.

⁹ *intra Italiam*

¹⁰ *Cum patre suo tribuno militum* 'atyjával, aki katonai tribunus volt'. A fordító személynévnek véli a tisztséget.

¹¹ *catechumenum fieri se postulavit* 'kérelmezte, hogy katekumen (hitjelölt) lehessen'; 20. jegyzet: fél keresztyén — ÉrdyK. meghülette magát (453, 31).

¹² *heremum* 'remeteségbe' — ÉrdyK. pusztában (453, 34)

¹³ *decreviscent* 'elrendelték'

¹⁴ *veteranorum filii pro patribus* 'a veteránok helyett fiaik' — ÉrdyK. „de mikoron ő atyja volna elvéhedött vitéz, írák fel Márton vitézt az táblában tizenöt esztendő korában” (453, 35)

¹⁵ *contentus* 'megelégedve'

És néminemű téli időn Ambiana¹⁶ nevő városnak kapuján menvén, egy meztelen szegén eleiben jüve. És az szegén senkitül alamizsnát nem vett volna,¹⁷ és Szent Márton az szegént megérté, hogy őneki maradt és tartatott. Vevé ő törét,¹⁸ és ő palástját¹⁹ vele megosztá, és azki megmarada, magát befedezé. És az más éjjel látá Krisztust az palásttal, azmelyet az szegénnek adott vala, látá befedezni, és hallá ötet az előtte álló angyaloknak ígyen mondani: „Még Márton vagyon fél keresztyén,²⁰ és ez ruhával engemet befedezett.” Azért ez szentséges firfiú, ez Szent Márton kevélségben nem esvén, de csak Istennek ő jószágát esmeré. És miként mikort volt tizenyolc esztendei, magát megkeresztelteté, és azután az ő *atyjáért*,²¹ jóllehet ez világnak ellene mondott volna, mégés két esztendeig vitézkedék.

Azon közben az pogánok az *olaszokra*²² kezdének törni, és az Ju- (344a) lianus császár az vitézeknek zsoldot kezdé osztani. És az Szent Márton nem akara továbbá vitézkedni, és az zsoldot nem akará felvenni, hanem monda az császárnak: „Én vagyok Krisztusnak vitéze, nekem nem illik viaskodnom”. És megharaguvék az Julianus császár, monda, hogy nem az szerzetnek okáért, de az reá jövendő hadnak félelméért az vitézséget meghadnája. És Szent Márton félelem nélkül felelemondván: „Ha az én restségemnek és félelmemnek íratatik, és nem hitemnek, holnap az seregnek eleiben fegyver nélkül állok, és Istennek nevében, és szent keresztnek jegyével befedezvén, nem pajzzsal avagy sisakkal, az ellenségnek ő seregében bemegyek bátron.” És az császár hagyá,²³ hogy őrizzék, és az ellenségnek eleiben fegyver nélkül vettetnék. De az másod napon az ellenségek *levelet*²⁴ küldének, és magokat mindenestül az Julianus császárnak alája hajták. Azért nincsen kétség ebből, hogy ez Szent Mártonnak ő érdeméből lött ez ily gyézedelöm vér nélkül.

És annak utána elhagyván az vitézséget, mene az Szent Ilariuszhoz, ki vala Viktaniensis²⁵ nevű városnak püspeke, és őtöle akolitá²⁶ szerezteték.²⁷ És készerítették ő álmában Úr Istentül, hogy míg pogánok lennének ő szülei, meglátogatná- (344b) ja [őket].

¹⁶ Amiens

¹⁷ *acepisset* 'kapott volna'

¹⁸ *ensis* 'kard'

¹⁹ *clamidem* 'köpenyét' — ÉrdyK. palást

²⁰ catechumenus 'fél keresztyén'; lásd a 11. jegyzetet: meghivelt

²¹ *Ad instantiam tribuni sui* 'tribunusa kedvéért'. Mivel a fordító azt gondolta, hogy Márton atyját hívják *Tribunus*-nak (lásd a 10. jegyzetet), felcseréli a két szót.

²² Már Galliában járunk: *irruentibus intra Gallias barbaris* 'amikor a barbárok betörték Galliába'. Amint Itália Olaszország a fordító számára, a rómaiak olaszok.

²³ *iubetur* 'parancsoltatik'

²⁴ *egationem* 'követséget'

²⁵ ad Picaviensem episcopum — Pictaviensis a püspök jelzője, a város Pictavium (Poitiers).

²⁶ A *Legenda aurea* szöveghagyományában akolitus és exorcista (két kisebb papi rend) egyaránt előfordul. — ÉrdyK. „akolitá szentelék” (454, 29).

²⁷ *ordinatus*, lásd ordo, szerzet(es)

Elmene és *monda* az Szent Márton őreája jevendé *ellenségeket*, kiket kellene szenvedni.²⁸ Mert az *havasban*²⁹ ha menne, történék az tolvajok köziben esni. Mikoron egyik *felhúzott volna ő feje felett egy szekercét, és az Szent Márton szenvedé az tolvaj kezének ő verését*,³⁰ és azután ő kezeit hátra megkötözik és adatek *egyebeknek*³¹ őriznie. És az tolvaj *felele*,³² hogyha félne avagy félt volna. És felele Szent Márton, hogy nem volt soha oly bátor,³³ mint akkoron, mert tudnája Istennek ő irgalmasságát jevendő késértetekben.³⁴ És kezdé prédikálni az Szent Márton az tolvajnak, és azt keresztyén hitre fordítá. És *az tolvajt az Szent Márton jó útra hozá*,³⁵ és annak utána az tolvaj dicséretes életet hordozza.³⁶

És mikoron az Szent Márton elhaladta volna az *Mediolanus*³⁷ nevű várost, egy ördeg emberi személyben eleiben jöve, és megkérde, hova igyekeznék. Kinek felelé vala, hova őtet az Úristen hínája, oda igyekezik. És felele az ördög: „Valahova menendezs, az ördeg mindenkor ellenkedik.” És mikor az Szent Márton felelt volna neki, monda: „Úr énnekem segítségem, nem félek, mit tegyen nekem ember” (Zsolt. 117,6). És legottan az ördeg elmúlt. És ezenképpen az Szent Márton ő anyját **(345a)** megfordítá,³⁸ de az atyja úgyan tévelgésben marada. És mikoron az ariana nevű hűt³⁹ mind ez világot megferteztetnéje, és csak mindenes-től fogván Szent Márton önmaga ellene állana, nyilván⁴⁰ veretteték és az várasból kivetteték. És megtére *Mediolanus* nevű várasban, és ott rakata egy monostort, demaga az *Arianusnak*⁴¹ ő tanítványitól kivetteték. És az *Gamaria*⁴² nevű szigetben csak egy pappal mene, hol az ellebron nevű fűnek ő magvát egyebek között

²⁸ *adversa passurum se predixit* 'megjövendölte a rá váró bajokat'

²⁹ *inter Alpes* — a szövegben az Alpokat jelenti, a magyarországi latinságban viszont *alpis*, *-is* 'havas' (MKLSZ. 1988: 1/2).

³⁰ *unus securim in caput eius vibrasset, ictum ferientis dextere sustinuit alter* 'az egyik a feje fölött egy szekercét forgatott, a másik a lesújtó jobbkez ütését visszatartotta' — A fordítás két hiba miatt értelmetlen: 1. az alany nem Márton, hanem a másik (*alter*) rabló; 2. *sustineo* 'elvisel', 'visszatart', itt nem az első, hanem a második jelentéssel.

³¹ *uni eorum* 'egyiküknek'

³² *percunctanti vero latroni an timuisset, respontit* 'a kérdezősködő tolvajnak, hogy vajon fél-e, azt felelte'

³³ *securum*

³⁴ kísértésekben

³⁵ *Qui Martinum ad viam reducens* — Éppen fordítva, a tolvaj mutatja meg Szent Mártonnak a szüleihez vezető utat!

³⁶ *vitam duxit*

³⁷ *Mediolanum* Milánó

³⁸ *convertit* — Lásd még a 76. jegyzetet.

³⁹ *heresis ariana* — ÉrdyK. „nagy eretnekség keresztyén hit ellen” (454, 34–35).

⁴⁰ nyilvánosan

⁴¹ Ariusnak

⁴² *Gallinaria*

*tisztelvény*⁴³ eszi vala, és megérzé közel való halálát, de ő veszedelmét és sérelmét eltávoztatá ő imádságnak jószágával.

És annak utána meghallá az Szent Márton, hogy az Ilarius nevű püspök, az számkivetéséről ki tért volna, eleibe mene, és az Pictarom⁴⁴ nevű városhoz közel monostort szerze, *hol megholt vala egy ember*.⁴⁵ Az monostortúl egy kevésé eltávozóék, [és visszatérven]⁴⁶ lelé ötet meghalván úgyan kereszteleten. Melyet ő célájában bevin, és az halottnak ő testén magát elterjesztvén, és ötet ön imádságával feltámasztá. És azon ember szokta vala mondani, hogy mikort megholt volna, és setétségnék helyére választatott volna, annak utána hozatott volna két angyaltúl az Igaz Bíró eleiben, és mondaték, hogy ez volna, kiért az Szent Márton imádna. És parancsoltaték, hogy meg **(345b)** vitettetnéjék, és Szent Mártonnak elevenen adatnéjék. És annak *abbanust*,⁴⁷ ki megakasztotta vala magát, megeleveníté.

És annak utána, mikort az Turonica⁴⁸ nevű város püspök nélkül volna, és ő akaratjának ellene püspökké tennéjék, és az püspökek közül egy,⁴⁹ kik odagyültenek vala, Szent Mártonnak ellene áll vala azért, hogy vala ő eltezetiben szernyű, és orcájában és személyében utálatos. Ki püspökek közöl jelesül vala egy, kinek neve vala Defensor. De mikor ott nem volna egy olvasó, és hogy ki olvasna, bevé egyik az zsolttárt, azaz zsolttár kenyvét,⁵⁰ és első psalmot, melyet lele, elolvasá, holott vala ez vers: „Küsded gyermekeknek és csöcsszopóknak szájából tökélléd⁵¹ meg Isten te dicséretedet, hogy töre⁵² ellenségedet és defensor[t]”⁵³ (Zsolt. 8,3), és azonképpen az Defensor nevű püspök mindenektúl megutáltaték.

És ezenképpen az Szent Márton nem szemvedhetnéje az népnek sokságát, az városnak kívül két mélfölden szerze⁵⁴ egy monostort, holott nyolcvan tanítványival éle nagy szenvedetességgel,⁵⁵ mert ott senki bort nem esmert, hanem kit

⁴³ hellebori gramen venenatum — *venenatum* 'mérgező' helyett *veneratum*-ot olvasott a fordító — *Helleborus* 'hunyor'.

⁴⁴ Lásd a 25. jegyzetet: *Pictavium*.

⁴⁵ A mellékmondat ebben a szövegösszefüggésben értelmetlen. Lat. *Ubi cum quendam adhuc cathecumenum haberet*, 'ahol volt akkor egy hittanuló fiú'.

⁴⁶ *discedens et rediens*

⁴⁷ „És annak” anticipáció, lásd a következő mondat eleje; *abbanust* — talán a latin *Alium insuper* (lásd ÉrdyK. „Másodot esmeg” [455/6]) rövidítve volt, és a fordító névnek nézte.

⁴⁸ Tours

⁴⁹ *quidam* 'egyesek' — Az állítmány többes számban van.

⁵⁰ *Sed cum lector tunc deesset quidam accepto psalterio* — Sem a *lector*, sem a *psalterium* esetében nem érezte a fordító egyértelműnek a magyar terminust.

⁵¹ *perfecisti* 'teljesítetted be'

⁵² *ut destruas* 'törd le'

⁵³ A Vulgatában *ultor* 'bosszúálló' áll ezen a helyen. Az egyházatyáknál, így Szent Ágostonnál is *defensor*, azaz az ellenség védelmezője. A fordító lefordíthatatlanul hagyta a *defensor* szót, hogy a név viselőjére lehessen érteni.

⁵⁴ *constituit* 'épített'

⁵⁵ *abstinentia* 'önmegtartóztatással'

betegség készerített, ott az lágyabb öltezet bűn vala. És azok közől sok városok püspekeket választnak vala.

És némikor egy halott mártírnak nevével tiszteltetik vala, és Szent Mártonnak [az ő] életéről és érdeméről sohol semmi nem **(346a)** leletik vala, egy néminemő napon álla az *koporsónak felire*,⁵⁶ és imádá Istent, hogy megjelenéje, hogy minemű érdeme volna az halottnak. És Szent Márton fordula balkéz felé, és láta egy sötétséges árnyékot állani, kinek parancsola Szent Márton, és az fekete árnyék mondá magát lenni tolvajnak, és bíneiért agyonveretett volna. És legottan Szent Márton az oltárt eltöreté.

És olvastatik az Szent Severusnak és Szent Gálnak ő életében,⁵⁷ kik voltak az Szent Mártonnak ő tanítványi, holott sokak vannak *beteljesülvén*⁵⁸ Szent Mártonról, kiket Severus az Szent Márton életiben⁵⁹ elhagyott volt. Mert Szent Márton egy üdőben néminemű szükségéért menne az Valentinianus nevű császárhoz, de az császár tudá, hogy Szent Márton akarna tőle [olyat] kérni, melyet ő nem akarna adni, és az császár az ő palotájának ajtaját mind betéteté. Ez Szent Márton *egyszer illenté* (?), és *ottan elmene*,⁶⁰ őmagát bevoná szűr ruhában,⁶¹ és hamuval meghinté magát, és egy eszten napig⁶² étlen, itlan szenvedé. Annak utána az angyal intésének miatta jöve az palotához, és senki őellene nem állván, mind az császárig bemene. Kit láta az császár, hogy eleiben jöne, megharaguvék, hogy ő hozjá bocsáták volna, és ellene nem akara felkelni mindaddig, míg **(346b)** az királyi széket tűz befedeznéje, és az császárnak az alfelét tűz meggyojtanája. *Tahát az Szent Márton monda azt gyéztetett lenni [istenij] hatalmmal*.⁶³ És az császár ötet megölelé, és őneki, minek előtte kérnéje az Szent Márton, mindeneket engede, de az Szent Márton nem vevé.⁶⁴

És ugyanott az Szent Severusnak ő legendájában olvastatik, miképpen az harmad halottat feltámasztotta. Mikort egy ifjú megholt volna, és ifjúnak az anyja Szent Mártont nagy siralmas kennyhullatással kérnéje az ő fiának feltámaszásáért, és az Szent Márton az mezőnek kezepette, holott vala pogánoknak számlálhatatlan soksága, térdre esék és imáda, és az gyermek mindenek látván felkele. És az látván mind az sok pogánok szent hitre fordulának.

⁵⁶ *super sepulcrum* 'a sír fölé'

⁵⁷ *in Dialogo* — Sulpicius Severus, Dialogi III.

⁵⁸ *suppleta sunt* 'kiegészítve'

⁵⁹ *in eius Vita* — Sulpicius Severus, Vita s. Martini.

⁶⁰ *semel et iterum passus repulsam* 'egyszer, s még egyszer elutasítást szenvedett'

⁶¹ *cilicio*

⁶² *per unam hebdomadam*

⁶³ *Tunc sancto iratus assurgens virtutem divinam se sensisse confessus est.* 'Akkor haragudván a szentre felugrott, és bevallotta, hogy isteni késztetést érzett.' A császár a latin mondat alánya.

⁶⁴ *non accepit* 'nem fogadta el'

És az Szent Mártonnak engedének mind érzékenység nélkül valók es, nemcsak élendék, és oktalan állatok,⁶⁵ és érzékenység nélkül valók, miként tűz. Mert ő egy szentegyházban tüzet tevén, és ház vala az szentegyházhoz [közel], és az *szén* (!) fűván az házra kezdé *szél* (!) mennie,⁶⁶ és az Szent Márton felhága az háznak héjára, és eleiben állá az reája jövendő lángnak. És legottan az láng az szélnek ellene meg kezdé térni, úgyhogy láttatik vala ő közettük néminemű viadal, >és legottan **(347a)** az *szén*⁶⁷ megszűnék és megaluvék<.⁶⁸ Esmég az Szent Severusnak ő legendájában olvastatik, hogy egy hajó elkezdene sillyedni, és az hajós kezdé iveltetni, és monda: „Mártonnak istene, szabadoh meg minket!” És legottan nagy vesztség és békesség lón.

Ezenképpen *nemcsak*⁶⁹ élendő állatok es engedtenek öneki, >miként fa<.⁷⁰ Mert egy néminemű helyen *elomlott* volna egy régi *szentegyház*,⁷¹ és az pogánoktúl szenteltetéek volna ördegnek egy fenyőfa, és az Szent Márton akarja vala levágni, és az népek ellene állának, és nem hannáják levágni. Az népek közül monda egyik: „Ha az te istenedben bizodalmad vagyon, tahát ím levágjuk, és essék reád. Hogyha veled vagyon Isten, miként mondod, tahát te megmen[ekülsz] túle”. És hagyá levágniok, és az *mely feléje esnéjék*,⁷² ötöt megköték. És hogy reá kezdett volna esni, szent keresztnek jegyét reája veté, és az fa másfelé tére, és az népek, kik valának bátorb⁷³ helyen, megnyomá őket az fa. Mely csoda látván az szent hitre fordulának.

És öneki sokszor engedtenek az oktalan állatok es, miként olvastatik az Szent Severusnak kenyvében,⁷⁴ hogy mikort látta volna Szent Márton, hogy az ebek üznének egy nyulat, és parancsola az ebeknek, hogy ne üznék, és legottan megállának, úgy hogyha mint megketeztek volna ő láboknak nyomásában.⁷⁵ És olvastatik, hogy egy kégyó úsz- **(347b)** na egy folyó vizén, és Szent Márton monda az kégyónak: „Istennek nevében parancsolok neked, térj meg!” És legottan az Szent Mártonnak beszédére megtekeredék, és az más partra mene. És fohászokodék

⁶⁵ *insensibilia* 'érzékenység nélkül valók' (érzékenek nélküli, élettelen dolgok); *vegetabilia* 'élendő állatok' (növények); *irrationabilia* 'oktalan állatok' (állatok)

⁶⁶ In domo proxima et adherente agente vento flamma ferebatur. — A *szél* és a tűz jelentésű *szén* szavak fel vannak cserélve.

⁶⁷ *szén* tűz értelemben

⁶⁸ A hegyes zárójelbe tett mellékmondat nem szerepel a latin kritikai kiadásban.

⁶⁹ Értelemzavaró szó.

⁷⁰ A fordító értelmező betoldása.

⁷¹ *diruisset [...] templum* 'lerombolt egy pogány templomot' — *templum* 'pogány szentély', *ecclesia* 'keresztény egyház, templom'

⁷² és amerre esnék

⁷³ biztonságosabb

⁷⁴ in predicto Dialogo

⁷⁵ *quasi vinciti in suis vestigiis fixi manserunt* 'mintha a lányomukhoz lettek volna kötözve, mozdulatlanok maradtak'

Szent Márton, monda az kégyónak: „Az kégyók engemet hallgatnak, de emberek nem hallgatnak.” És egyszer az Szent Mártonnak ő tanítványára ugatna egy eb, és az tanítvány megtérvén⁷⁶ és monda: „Mártonnak nevében parancsolok, ne marj meg.” És legottan az eb megállta, úgy, hogyha az ő nyelvét kimetették volna.

És ez Szent Márton vala nagy alázatosságú, mert egy poklost, ki vala mindeknek utálatos, Párizsban lele elől, és megcsókolá és megáldá, és legottan megtisztula. És ő lakozik vala *titok helyeken*,⁷⁷ és senki az szentegyházban ő püspeki székiben ülni nem látta őtet, de mindenkor egy paraszt székében.⁷⁸

És az Szent Márton vala nagy méltóságos, mert egyenlének hívatatték az apostolokkal, és az vala az Szentléleknek malasztjáért, ki őreá szállott vala tűznek képében, miképpen az apastalokra. És azért őtet az apostolok gyakorta látogatták, miképpen társukat. Mert olvastatik az Szent Severusnak ő kenyvében, hogy egy időben, mikor Szent Márton ő maga ülne az cellában, és Szent Severus és Szent Gál, az ő tanítványi az ajtónak kivüle várnáják, és hertelen csodálatos félelemmel kernyikeztetének, és hal- **(348a)** lának többeket egy[mással] beszélteni az kamarában. És kiről továbbá az Szent Márton megkérdek, és Szent Márton felele: „Megmondom tinektek, de kérlek, hogy senkinek meg ne mondjátok. Szent Anos⁷⁹ és Szent Tekla és Mária jöttek vala hozzám, nemcsak ez napon, de gyakorta őtülök látogattattam, és Szent Pétertől és Szent Páltól.”

És ez Szent Márton vala nagy igazságos, hogy mikor ez Szent Márton az Maximus császártól hívatatott volna, és Szent Mártonnak mindennél előbb hozattott volna innia, és mindenek várják vala, hogy utána adnája [a boroskupát]⁸⁰ az császárnak, és nem adá, hanem adá az papnak, alejtá, hogy senki ő utána nem volna méltósb, mint az pap, ki innéjük ő utána, és méltatlannak ítéle az királt és az királnak rokonit.

És ez Szent Márton vala nagy békességes, hogy gyakorta az deákotól⁸¹ megbántatik vala, de azért őket szerelméből el nem távoztatja vala. És soha őtet haragudta senki nem látta, és senki őtet mevette nem látta, és soha ő szüvében egyéb, hanem csak kegyelmesség, soha ő szájában egyéb, csak Krisztus, csak békesség, csak irgalmasság vala.

⁷⁶ megfordulván — Három mondattal korábban a kígyóval kapcsolatban is 'fordulj meg'. Lásd KOROMPAY 2018, lásd még a 38. jegyzetet.

⁷⁷ *in sacrario* helyett *in secretario* volt a hibás olvasat — *in sacrario residens nunquam cathedra usus est...* „Amikor a szentélyben volt, sohasem használta a püspöki széket, templomban különben sem látta soha senki leülni. Ha egyáltalán, akkor egy kis háromlábú nevezett falusi székre ült” (LA 1990: 272). Két mondatot öszevont a fordító, ettől a szöveg kissé zavaros lett.

⁷⁸ *in sellula rustica, quam tripodes vocant* — A háromlábú elnevezést elhagyta a fordító.

⁷⁹ Ágnes

⁸⁰ poculum

⁸¹ clericis

És olvastatik az Szent Severusnak ő kenyvében, hogy egy hosszú palástba⁸² egy szárnak hátán menne, és eleiben jüvén legottan lóháton az vitézek. És az vitézeknek **(348b)** ő lovok megijedvén, és mind az feldre hányják az vitézeket, és az Szent Mártont megfogják, és nyakon igen verék. És az Szent Márton csak hátát hajtja vala, de azok annál inkább haragusznak vala, azért, hogy alítják vala, hogy az ő éktelen vereségét ingyen nem érzeneje. És az vitézeknek ő lovok oly igen veszteg állnak vala, hogy ha mind az feldhez szegeztetenek volna, és semminemű ostorozással el nem indulhatnak vala mindaddég, míg az Szent Mártonhoz térének, és az ő bíneket, melyet tudatlan az Szent Márton ellen tettenek vala, meggyónnák. És ez Szent Márton nekik bocsánatot ada,⁸³ és ez lovak az ő járá-sokban elmenének.

És ez Szent Márton vala ő imádságában igen szentelen, mert soha egy óra sem múlt, hogy ő imádságában avagy *lecke olvasásba*⁸⁴ nem foglalta volna magát.⁸⁵

És ez Szent Márton vala önbenne igen kemény, miként mondja az Szent Severus, hogy mikoron egy időben ment volna az ő tartományában, és az papok őneki vettenek vala⁸⁶ szalmában igen nagy ágyat, és azt Szent Márton megutálván, hogy egyébkor nem szokta volna az lágságot, az földre csak egy szűr szoknyában lefeküvék.⁸⁷ És az népek haragra szereztetének, és az szalmát őtüle elhányák,⁸⁸ és Szent Márton tiszta feldön le- **(349a)** feküvék. Az *palást*,⁸⁹ kin az Szent Márton fekszik vala, tűz miatt meggerjede, és Szent Márton felserkene, és ki akara menni, de nem meheti, és a tűztől megtartaték, hogy az ő ruhája mind égni kezd. És az Szent Márton az ő szokott imádságára tére, és szent keresztnek jegyével megker-nyíkezék,⁹⁰ és az tűznek ő kezepette sérelem nélkül megmarada, és az lángat érzé, miként harmatot. És az barátok⁹¹ odafutának, és az Szent Mártont, kit alítanak vala tűznek miatta megemésztetett lenni, az lángnak közüle sérelem nélkül kihozák.

⁸² *in veste hispida, nigro et pendulo pallio* 'durva gúnyában, lígő-lógó fekete köpönyegben'

⁸³ *licentiam dedit*

⁸⁴ *lectioni incumbet* — A *lectio* a fordító számára a szentleckét, illetve annak olvasását jelenti. Lásd KOROMPAY 2009.

⁸⁵ Itt a fordító kihagyott egy hasonlatot, melyet fölöslegesnek érzett, vagy nem egészen értett: „mint a kovácsok, akik kalapálás közben gyakran ütnek az üllőre, hogy egy kicsit könnyítsenek a munkájukon, ő is, bármit tett, közben folyton imádkozott” (LA 1990: 273).

⁸⁶ *preparassent*

⁸⁷ *nuda humo uno tantum cilicio superiecto cubare consueverat* 'a puszta földre terített daróc-köpenyén szokott feküdni'

⁸⁸ *Permotus iniuria surgens stramentum omne proiecit*. — Márton hánytá el a szalmát méltatlankodva, nem a megsértődött vendéglátók.

⁸⁹ *tota illa palea* — A félredobált szalma gyulladt meg, nem az itt palástnak, korábban szűr-szoknyának nevezett darócköpeny.

⁹⁰ *crucis emittens signaculum* 'keresztet vetve'

⁹¹ *monachi* — A fordító nem tesz különbséget a monasztikus rendek szerzetesei (*monachi*) és a koldulórendek barátai (*fratres*) között.

És ez Szent Márton vala igen bánatos⁹² azokkal, az kik vétkeznek vala bínnek miatta, mert egy időben az ördeg Szent Mártont megfegyelméznéje⁹³ mondván: „Mire, hogy te azokat, kik egyszer vannak kárhozatnak után, penitenciára hozod?” És felele Szent Márton mondván: „Ó te gyarlóságos, ha te megszűnnél az embereknek készerítésektől, és az te téteményedet meggyónád, es én Ūristenben bízván Krisztusnak ő irgalmasságát ígérném.

És ez Szent Márton vala igen nagy kegyelmes szegényekhez. És olvastatik, hogy Szent Márton egy innepnap menne az szentegyházhoz, és egy szegén, ki vala mezejtelen, követi vala őtet, és Szent Márton egy *titok helyen*⁹⁴ ő szoknyáját⁹⁵ neki adá, és legottan *leülteté*.⁹⁶ És mikor az esperestől⁹⁷ intetnéjék, hogy menne az misének szolgálátjára, és Szent (349b) Márton felele őrála,⁹⁸ hogy nem mehetne, mígnem az szegénnek ruhát venne. És az esperest nem érté, mert kívül rajta a kápa vala igyenes, és belől nem látja vala, hogy volna mezítelen, és az szegénnyel nem gondola. És Szent Márton egyebet nem szóla, hanem monda, az szegén ruha nélkül ne lenne. És az esperest készerítették az vásárra mennie, és ott vén egy szakadozott és rövid szoknyát,⁹⁹ és Szent Mártonnak lába előtt leveté. Melyet Szent Márton *titok helyen*¹⁰⁰ reája vevé, melynek az ujjá ér vala csak kenyükig, és az hossza csak térdig. Ezképpen, hogy az misét szolgálnája, mint egy tüzes glóbis¹⁰¹ az ő feje felett jelenék, és ugyanottan sokaktól láttaték. És miképpen ez Beleth Jánus¹⁰² nevű mester monda, hogy mikor az misén az ő kezét, miként szokás, Istenhez felemelnie, és az manikának¹⁰³ ő ujjá az karjáról lecsúsza, mert az ő keze nem vala igen temérdek és igen húsos, és az megmondott kűs szoknyának ujjá nem ér vala az kenyekénél tovább, és az ő karjai úgyan mezítelen maradának, és legottan nagy csodálatos képpen az angyaloktól hozattanak aranyas nyakbavetők¹⁰⁴ és gyengyesek, és az ő karjait befedezék.

És egy üdőben láta egy megnyírett juhót, és monda: „Ez az evangéliomnak ő parancsolatját betöltötte, mert vót két szoknyája, és bővelkedett egyikkel, és adta annak, az kinek (350a) nem volt. És ezenképpen nekünk es kell tennünk.”

⁹² *multe compassionis* 'nagyon együttérző'

⁹³ *reprehenderit*

⁹⁴ *in secretarium* 'sekrestyébe'

⁹⁵ *tunicam suam*

⁹⁶ *abscedere iussit* 'elküldte' — *Abscedere* helyett *assidere* lehetett a rossz olvasat.

⁹⁷ *archidiaconus* — ÉrdyK. *esperest*

⁹⁸ *tudniillik saját magáról*

⁹⁹ *tunicam vilem et curtam* — ÉrdyK. „egy kis kurta ruhát” (456, 6–7).

¹⁰⁰ *secreto*

¹⁰¹ *globus igneus* 'tűzgömb'

¹⁰² Iohannes Beleth a teológia magisztere a párizsi egyetemen a 12. században.

¹⁰³ *manica* 'ruhaujj'

¹⁰⁴ *torques aurei et gemmati* — ÉrdyK. „aranyas, gyengyes ötözettel” (456, 12).

És ez Szent Márton vala nagy hatalmas ördöget elűzni és eltávoztatni, mert gyakorta az ördögeket emberekből kiűzte. Mert olvastatik az megmondott Szent Severusnak ő kenyvében, hogy egy tehén futtatnéjék az ördégtül, és mindenütt nagyon kietlenkednéjék¹⁰⁵ és sokakat által eklelne, és Szent Márton felé és ő társági felé nagy haraggal futa, és az Szent Márton kezét felemelé, és parancsola neki, hogy megállana. És az tehén indulatlan¹⁰⁶ megállá, és láta Szent Márton az ő hátán ülnie egy ördeget, melyet Szent Márton megfegyvén és monda: „Távozzjál el az baromról, és szűnjél meg az ártatlan lelkest futtatnod!” És legottan eltávozék. És az tehén leesék az Szent Mártonnak ő lába előtt, és Szent Mártonnak parancsolatjára nagy szilídséggel mene az csorda köziben.

És ez Szent Márton vala ötet szeretékhez igen jó.¹⁰⁷ És egy napon az ördeg neki jelenék egy [bíborba] öltezett királ képpen, kinek fejében vala korona, és lábaiban aranyas nadrág,¹⁰⁸ és víg orcával. Hogy mikoron mindketten nagy ideig veszteglettek volna, *felele*¹⁰⁹ az ördög és monda: „Esmerj meg engemet Márton, kit tisztelsz, én vagyok Krisztus, ki szállandó vagyok az földre, és annak előtte meg akartam neked jelennem.” És **(350b)** Szent Márton mégés nagyon csodálkodván hallgatna. Esmég *felele*¹¹⁰ az ördeg mondván: „Márton, mire kételkedel, hinnél énnekem, mert én vagyok Krisztus.” És az Szent Márton Szentlélektül megtanultaték, és megesmeré, és monda: „Úr Jézus Krisztus nem mondotta júni bárson ruhában öltetzvén és felöl koronában, én Krisztust jöni egyéb személyben nem hiszem, hanem hogy megkénzatott, és az öt mély sebeit elévé vetvén.” És ez szózatra az ördeg elmülék, és mind az cellát nagy bözzel betölté, melyet az barátoknak es megjelente.¹¹¹

És azonkezbe látogatá az ő tartományát, kinek vala neve *Descensen*,¹¹² hogy háborúságot leszállítaná. És menvén láta az vízben madarokat, kiknek nevek ká-rakatoná,¹¹³ ellenkedéket az halaknak, és *minden*¹¹⁴ halakat megfogyván. És monda: „Az erdögi mű, ellenkednek oktanoknak, és tudatlanokat megfognak, és

¹⁰⁵ Helyesen: *kegyetlenkednéjék*, lat. *seviret* 'örjöngött'.

¹⁰⁶ immobili permanente

¹⁰⁷ A fordító ezt a bekezdést átalakította, az antik istenekre való hivatkozást elhagyta. „Nagy érzéke volt az ördögök felismeréséhez. Annyira szembetűnőek voltak számára, hogy bármilyen formában jelentek is meg, világosan felismerte őket. Időnként Jupiter alakjában mutatkoztak meg előtte, leggyakrabban Mercurként, máskor mint Venus vagy Minerva, de ő mindegyiket saját nevével nevezve dorgálta meg” (LA 1990: 274).

¹⁰⁸ in forma regis purpura et diademate et aureis caligis ornatus

¹⁰⁹ inquit

¹¹⁰ ait

¹¹¹ A mondat első felét (*Martinus igitur obitum suum longe ante prescivit*) a fordító elhagyta, a második felét pedig az előző mondathoz kapcsolta.

¹¹² Condatensem dyocesim

¹¹³ mergos

¹¹⁴ quosque

megfogtakat megmarnak.”¹¹⁵ És Szent Márton parancsola nekik, hogy elhannáják az vízszint, és mennének pusztá kietlenekben. És legottan elmenének hegyekre és erdőkre.

És azon püspekségnek tartományában valamennyet lakozék, és ő testének erejében meg kezdde fogyni, és az ő tanítványinak jelenté magát meghalni. Tahát mind sírván mondanak: „Mire, mi szerelmes atyánk, el- **(351a)** hadsz, avagy münket elpusztulni hadsz, mert az ragadozó farkasok elpusztítják az te csordáidat?” És az Szent Márton az ő siralmokra ő es siralomra réműle, és sírva imáda: „Uram Isten, ha az te népednek szükséges vagyok, meg nem vonszom¹¹⁶ az én munkáimat, de legyen az te szent akaratod.” És ezenképpen valamíg hidegségnek fogásátúl [tartatnék],¹¹⁷ és az ő tanítványitúl kéretik vala, hogy az ő ágyában, hol az szűr ruhában¹¹⁸ fekszik vala, valami szalmát vetnének. És ő felele: „Nem, fiaim, keresztyénnek csak szűr ruhában kell meghalnia. Én ha egyéb példát tinektek hannék, én magam bűnhédném.” De ő szemeit és kezeit mennyországba felemelte, és az ő meggyézhetelen lelkét az imádságtúl meg nem szenteti vala. És hogy mindenkor arcél fel¹¹⁹ fekszik vala, és az papoktúl kértetik vala, hogy az ő oldalára fekennéjék, és monda „Jó atyámfiai, hagyjatok engemet jonkább nézmem mennyországra, hogynem feldre, hogy az én lelkem Istenhez egyesültessek.” És ezek mondván, láta ördegeket ott jelen lenni, és *felele*:¹²⁰ „Mit állasz itt te, vérben telhetetlen bestia? Semmit énbennem nem lelesz, Ábrahámnak ő öle vészen engemet.” És ez beszédben és Isten születésének utána négyszáz és negyvenhat esztendőbe¹²¹ lelkét **(351b)** Úristennek megadá, és élésének esztendeje nyolcvanegy esztendő. És az ő orcája, miként megdicsőült fénlék. És ugyanottan angyaloknak kari hallaték sokaktúl énekelni.

És az ő halálára gyűlének mind az piktániabeliek és Turonika városbeliek, és ott nagy vetekedés lón, mert mondanak vala az piktaniabeliek: „Mienk ez barát.”¹²² És Turoniából valók mondanak vala: „Minekünk adatott Istentül ez nemes áldozat.” És éfélkort az piktániabeliek mind elaluvának, és ezképpen az turoniabeliek az ablakról kivevék, és hajóban vevék, és nagy eremmel Turonikában vivék. És Szent Severus, ki vala koloniani¹²³ püspek, mikort egy vasárnap napon veternyének

¹¹⁵ devorant

¹¹⁶ recuso

¹¹⁷ molestia febrium teneretur 'láz gyötörte'

¹¹⁸ *in cilicio* — ÉrdyK. „ciliciom ruhában” (456, 28).

¹¹⁹ supinus

¹²⁰ dicens

¹²¹ *sub Archadio et Honorio qui ceperunt circa annum Domini CCCXCVIII* — Valójában 395-ben kezdtek uralkodni, Márton 397-ben halt meg, 316/317-ben született.

¹²² monachus

¹²³ Coloniensis 'kölni'

utána ő szokása szerént kerölnéje az cinteremet,¹²⁴ és azon órában, melyben Szent Márton kimúlék, halla angyalokat énekelni az égben. És odahíván egy fél papját,¹²⁵ és kérdé, ha valamit hallana. És Szent Severus imáda őerte, és halla némi-nemű szózatot az égben. És monda Szent Severus: „Az uram, Szent Márton, azki kimúlt ez világból, és mast az angyalok ötet viszik mennyországban. De es az ördegek ott voltak, kik ötet meg akarták volna tartani, és semmit évéket ő-**(352a)** benne nem leltének, nagy szégyenülvén elfutának.” És az megmondott fél pap ez beszédekét és ez órát megjegyzé, és Szent Mártont az időben elmúlni esmeré.

És az Szent Severus nevő barát,¹²⁶ ki az ő életét megírta, hogy az veternyének utána, mikort elszunnyadott volna, miként önmaga bizonságot teszen róla, Szent Márton fejér ruhában öltezvén, és ő orcája tettetik vala, miként tűz, neki jelenék, és ez kenyüvet, melyet az Szent Severos írt vala az ő életéről, ő jobb kezében tartván, és ő megáldásának utána látnája étet mennyországban menni. És hogy ővele kévána felmenni, azonba felserkene. És annak utána kevetek jövének, és az éjjel hallá Szent Mártont kimúlt lenni.

És azon nap Szent Ambrus, ki vala Mediolan nevű városnak ő pispeke, misét szolgál vala, és az oltáron¹²⁷ az epistola között és prófécia között elszunnyada, és ötet senki fel nem meri vala kelteni. És az fél pap¹²⁸ ő áldomása nélkül nem meri vala az epistolát elmondani. És két óra, avagy három elmúlt volna, avagy elmúlván, ötet felkölték és mondanak: „Immár az misének ideje elmúlt, és az nép fáradva vár téged, parancsolj, hogy az fél pap mondja el az epistolát.” És felele Szent **(352b)** Ambrus püspök mondván: „Ne akarjatok megháborodnotok, mert mi atyánkfia, az Márton kimúlt ez világból. Úristennek és az halottnak misét szolgálék, de az utolsó orációt, hogy miért felköltétek, meg nem végezhetem.” És azok az órát és napját megjegyzék, és lelék Szent Mártont kimúlt lenni Úristenhez.¹²⁹ És az Szent Mártonnak ő kápáját, miként mondja *bölcs*nevű János mester, szokták az franciai királyok hadban viselni.¹³⁰

És az ő halálának utána hatvannégy esztendeig, mikor Perpetuus az ő nevébe való szentegyházat megeregbítette volna, és öbeléje Szent Mártonnak ő szent testét akarnája bele hoznia, és egyszer, és kétszer, és harmadszor *szerkezének*¹³¹ bejtekhez és vigyázásokhoz, de az ő koporsóját ingyen csak meg sem indojthaták,

¹²⁴ loca sancta

¹²⁵ archidiaconum, vö. 349b 'esperest'

¹²⁶ monachus

¹²⁷ celebrans super altare — A misét az oltáron celebrálja, nem ott alszik el.

¹²⁸ subdiaconus

¹²⁹ Acc. cum inf. ügyetlenül forítva.

¹³⁰ Beleth, lásd a 102. jegyzetet. Itt kimaradt: *Unde ipsius cape custodes capellani dicebantur.* 'Ezért nevezték a kápa őreit káplánoknak.'

¹³¹ insistentes

és akarnáják immár elhagyni, egy igen szép vén ember nekik jelenék, és monda: „Mindaddég késtek-e,¹³² nem lágyjátok-e Szent Mártont, hogy titeket segít, ha alája vetitek tü kezeteket?” És ővelek kezét alája veté, és nagy hamarsággal fel-emelék, és az helyre, azhol mast tiszteltetik, helyezteték. És annak utána az vén ember soha többé nem jelenék.

És mondatik, hogy az üdőben valának két társ, kinek egyik vala **(353a)** vak, és az másik béna, hogy az keze-lába mind egyben ragadtak vala. És az vak viseli vala¹³³ ötet, és az béna utat mutat vala neki. És ezképpen kúdulván sok pénzt lelnek vala. És hallják vala, hogy az Szent Mártonnak testénél nagy sok betegek vigasznak vala meg, és hogy az szentegyháztúl az Szent Mártonnak ő szent testét nagy processzióval viszik vala. És az szegények féltnie kezdenek, és az háztúl, azmelnél laknak vala, ne vitetnéjék, és ők netalántál megvigaszának, mert nem akarnak vala egészséget követni, hogy el ne veszne az ő keresetik. Azért az szegények az utcából el az más utcában futának, melyiken nem alítják vala, hogy az Szent Mártonnak ő teste vitetnéjék. És hogy elfutának, az Szent Mártonnak ő teste eleiben akarajtok nélkül kerülének, és hogy Isten sok jószágot ad kételeneknek avagy nem akaróknak, mindketten ő akarajtoknak ellene legottan megvigaszának, jóllehet ők azról igen bánkódának.

És az Szent Ambrus az Szent Mártonról úgy mond: „Szent Márton az tével-gésnek ő templomát elteré, és az kegyességnek ő zászlóját felemelé, és halottakat támaszta, és ördegnek miatta megfogott testekből ördegeket kiüze, és külemb, **(353b)** külemb halálra való betegségeket idvességnek orvosságával megvigaszta. Mely Szent Márton oly tekéletesnek leleték, hogy Krisztust fedezte volna az szegénnek képében, és az ruhában, melyet az szegénnek adott vala, ez világnak urát benne esmeré. Ó bódog bőség, melyet istenség mívelkedik! Ó az palástnak ő dicséséges osztása, ki királt és vitézt fedeze! Ó alejtatlan ajándok, mely érdemle istenséget ruházni! Méltán, Uram Jézus, ez te szent *confessorodnak* adad az jutalmat,¹³⁴ méltólj¹³⁵ az ötet üldezőknak ő *keserúséges mártíromságokat*¹³⁶ és kénjokat nem félté. Mi leszen az egész testnek ő áldozatjáért jevendő, ki az ruhának küsded voltáért érdemlé Úristen[t] ruházni és látni? És ezképpen öneki kenyergéknek adott orvosságot, [hogy] némelyeket kenyergésében, *hogy*¹³⁷ némelyeket látásokban megvigasztott,” >melyet méltoltasson nekünk Atya, Fiú és Szentlélek. Ámen.<

¹³² *Usquequo tardatis?* 'Meddig késtek?'

¹³³ *ferebat*

¹³⁴ A *confessionis* helyett *confessoris*-t olvas. Helyesen: „Méltán adad jutalmul neki, Uram, hogy megvallottad előtte magadat”.

¹³⁵ *digne* 'méltán'

¹³⁶ *amore martirii* 'a vértanúság vágya' helyett *amari martirii* (tormenta) lehetett a rossz olvasat. Helyesen: A vértanúság vágya miatt méltán nem félt a hóhér kínjaitól.

¹³⁷ A *hogy* rossz helyen van.

Irodalom

- ÉrdyK. = *Érdy-kódex*. Közzéteszi VOLF GYÖRGY. Nyelvméltár 4–5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1876. A kódex elektronikus kiadása folyamatban: <http://sermones.elte.hu/erdy/>
- ÉrsK. = *Érsekújvári kódex, 1529–1531*. HAADER LEA szerk. Régi Magyar Kódexek 32. Budapest, Tinta Könyvkiadó–MTA Nyelvtudományi Intézet Nyelvtörténeti Osztály–MTA–OSZK Res Libraria Hungariae/Fragmenta Codicum Kutatócsoport, 2012. DVD melléklettel.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- HORVÁTH CYRILL 1911. *Középkori legendáink és a Legenda Aurea*. Budapest, Kazal Nyomda.
- KOROMPAY KLÁRA 2009. *Ír és olvas*. Két ige jelentéstörténetéből. In: FÓRIZS GERGELY szerk., *Aranyozás. Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*. Budapest, rec. iti. 9–17. <http://plone.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/aranyozas-1/02KorompayK.pdf>. (2023. március 25.)
- KOROMPAY KLÁRA 2018. A Jónás könyve a Károli-bibliában: szókészleteti és jelentés-tani vizsgálatok a *megtér* ige körül. In: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA–PINTÉR LILLA szerk., *A Károli-biblia nyelve*. Nyelvelmélet és dialektológia 4. Budapest–Piliscsaba, PPKE. 148–163.
- KOROMPAY KLÁRA 2019. Ómagyar szövegek — mai olvasók: az ún. népszerű kiadás kérdései az Apor-kódex zsoltaórkönyve kapcsán. In: HAADER LEA–JUHÁSZ DEZSŐ–KOROMPAY KLÁRA–SZENTGYÖRGYI RUDOLF–TERBE ERIKA–VLADÁR ZSUZSA szerk. *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet 3*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 251–261.
- LA 1990. = MADAS Edit szerk., *Jacobus de Voragine: Legenda aurea*. Budapest, Helikon Kiadó.
- LA 1998. = MAGGIONI, GIOVANNI PAOLO szerk., *Iacopo da Varazze: Legenda aurea 1–2*. Millennio medievale 6, Testi 3. Firenze, Sismel, Edizioni del Galluzzo.
- MADAS EDIT 2011. Az Érsekújvári Kódex mint a menekülő apácák hordozható könyvtára és két új forrásazonosítás. In: BOKA LÁSZLÓ–P. VÁSÁRHELYI JUDIT szerk., *Szöveg — emlék — kép*. Budapest, OSZK–Gondolat. 91–104.
- MADAS EDIT 2022. Szent Márton püspök a középkori legenda- és szerzőirodalomban. In: DIÓSI DÁVID–BAKÓ LÁSZLÓ szerk., *Scribe, doce, praedica! A 80 éves Roos Márton püspök köszöntése*. Budapest, Jel Kiadó. 757–765.
- MKLSZ. = BORONKAI IVÁN szerk., *Magyarországi középkori latinság szótára 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987–1988.

**Saint Martin's legend in the Codex of Érsekújvár and Its Translator
With the Legend Transcribed in Modern Orthography and Annotated**

Saint Martin's legend has been preserved in two late medieval Hungarian versions, both of them translations. The variant in the Érdy Codex has as its source in Petrus de Natalibus' legend collection entitled *Catalogus sanctorum*. The manuscript was compiled and translated around 1526 by an anonymous Carthusian monk, who transposed the Latin text with great skill for the use of nuns and lay brothers unversed in Latin. The other Hungarian version of Saint Martin's legend was preserved in the Codex of Érsekújvár copied in the Dominican nunnery of Margaret Island between 1529 and 1531. The source of this translation is the Golden Legend. Its translator was a Dominican friar whose education and knowledge of Latin were inferior to the Anonymous Carthusian's erudition. The paper interprets the translation with the aid of the Latin source, presenting the different types of errors, mistranslations, and omitted sentences. Despite these faults, the translator created a coherent, easily understandable text, a perfectly suitable reading in the refectory. Nevertheless, the scholarly analysis of the old Hungarian text must take into consideration the Latin sources as well, while the general public can enjoy the entire body of texts only in transcriptions.

Keywords: Hungarian-language manuscripts, late Middle Ages, Old Hungarian translations, Saint Martin's legend, Literature for nuns

Madas Edit
ORCID: 0009-0005-4813-4264
ELKH–OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport
madas.edit@oszk.hu

